

Christopher Long

JOSEF FRANK, CIAM,
AND THE ASSAULT ON THE
UNIFIED IDEAL

JOSEF FRANK, CIAM,
EN DE AANVAL OP HET
EENHEIDSIDEAAL

Josef Frank, Weissenhofsiedlung, Stuttgart (1927)

J.J.P. Oud, Marcel Breuer, Weissenhofsiedlung, Stuttgart (1927)

Josef Frank, CIAM, and the Assault on the Unified Ideal

The dream of a pure and unified vision of modernism first floated sweetly through the heads of architectural reformers in the 1890s, and it lingered on for another five or six decades, until a persistent restiveness and a pervasive and withering attack brought it all crashing back to reality. That is one version of the tale of the new architecture and its rise and fall. But one might condense the story into the space of a mere five days, from 25 to 29 June 1928 – the time of the first meeting of the Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM). If one were to select a single central character, a sole representative of the assault on the unified ideal, it might be the Viennese architect Josef Frank.

In the early summer of 1928, Frank was only a few weeks short of his 43rd birthday.¹ He was, along with Loos and Hoffmann, one of the best-known Austrian architects, and he was the only one of the three whose work was considered to represent fully the principles of the *Neues Bauen*. Frank had been the only Austrian architect invited to design a building for the Werkbund's Weissenhofsiedlung in Stuttgart the previous year. (Loos's name appeared on an early list, but he was excluded because the event's chief organiser, Mies van der Rohe, thought that his best years as an architect were behind him; and Hoffmann was not included simply because he was perceived – correctly certainly – to be a representative of the older generation.²) At the time of the exhibition, Frank, who had contributed a double house, had come under attack for his ebullient and colourful spaces: Theo van Doesburg, in a review of the show, had assailed him for his 'obtrusive', 'middle class' and 'femininely appointed interiors';

1 Christopher Long, *Josef Frank: Life and Work* (Chicago: University of Chicago Press, 2002); and Maria Welzig, *Josef Frank (1885-1967): Das architektonische Werk* (Vienna: Böhlau, 1998).

2 Karin Kirsch, *The Weissenhofsiedlung: Experimental Housing Built for the Deutscher Werkbund, Stuttgart, 1927* (New York: Rizzoli, 1989), 41-46; Richard Pommer and Christian F. Otto, *Weissenhof 1927 and the Modern Movement in Architecture* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 45-55.

Josef Frank, CIAM, en de aanval op het eenheidsideaal

De droom van een zuivere en uniforme visie van het modernisme speelde voor het eerst door de hoofden van architectonische hervormers in de jaren 1890. Hij bleef vijf of zes decennia doorwerken totdat aanhoudende spanningen en een doordringende vernietigende kritiek alles opnieuw herleidde tot reële proporties. Dat is één versie van het verhaal van de nieuwe architectuur, van haar opkomst en ondergang. Maar men zou het verhaal ook kunnen condenseren in een tijdspanne van slechts vijf dagen, van 25 tot 29 juni 1928 – het ogenblik van de eerste bijeenkomst van de *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM)*. Als men één centraal personage zou moeten selecteren, één enkele vertegenwoordiger van de aanval op het eenheidsideaal, is het misschien wel de Weense architect Josef Frank.

In de vroege zomer van 1928 was Frank slechts een paar weken verwijderd van zijn drieënveertigste verjaardag.¹ Hij was, samen met Loos en Hoffmann, een van de bekendste Oostenrijkse architecten en de enige van de drie wiens werk werd beschouwd als een volwaardige uitdrukking van de principes van het *Neues Bauen*. Frank was ook de enige Oostenrijkse architect die het jaar ervoor was uitgenodigd om een gebouw te ontwerpen voor de Weissenhofsiedlung van de Werkbund in Stuttgart. (De naam van Loos verscheen op een vroege lijst, maar hij werd uitgesloten, omdat Mies van der Rohe, de hoofdorganisator van het evenement, dacht dat zijn beste jaren als architect voorbij waren. Hoffmann werd niet opgenomen omdat hij, ongetwijfeld terecht, werd beschouwd als een vertegenwoordiger van de oudere generatie.)² Tijdens de tentoonstelling kwam Frank, die had bijgedragen met een dubbel woonhuis, onder vuur te liggen vanwege zijn uitbundige en kleurrijke vertrekken. In een kritiek op de tentoonstelling viel Theo

1 Christopher Long, *Josef Frank: Life and Work* (Chicago: University of Chicago Press, 2002); Maria Welzig, *Josef Frank (1885-1967): Das architektonische Werk* (Wenen: Böhlau, 1998).

2 Karin Kirsch, *The Weissenhofsiedlung: Experimental Housing Built for the Deutscher Werkbund, Stuttgart, 1927* (New York: Rizzoli, 1989), 41-46; Richard Pommer en Christian F. Otto, *Weissenhof 1927 and the Modern Movement in Architecture* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 45-55.

Paul Meller, the assistant of J.J.P. Oud, had dismissed the spaces curtly as ‘Frank’s bordello’.³ Frank responded in an article he titled – with a pointed and ironic jab characteristic of him – as ‘Der Gschnas fürs G’müt und der Gschnas als Problem’ (Frippery for the soul and frippery as a problem), in which he defended the need for comfort and sentimentality in modern interiors.⁴ In spite of the discord, most still regarded Frank as the one Austrian architect who was verily and fully ‘modern’. In the early months of 1928, he received an invitation to attend the first CIAM meeting.

The impulse had come from Swiss patroness of the arts Héléne de Mandrot, owner of the château of La Sarraz. She had previously invited artists and writers to her castle and, in the wake of the League of Nations competition, she thought that it would be fitting to host a conference on modern architecture. Through Pierre Chareau she met Le Corbusier, and she approached the latter about the idea. Le Corbusier rejected it: an open-ended discussion would lead to little or nothing. He changed his mind and painstakingly prepared a programme ‘in order to orient the discussion in a determined direction’.⁵

When the delegates arrived in La Sarraz expecting a cordial and general conversation of the tenets of the new architecture, they were confronted with a programme that laid out the times and topics for discussion, and that all but dictated the ideological foundations for a joint declaration. Frank was troubled by what he saw and heard; then he grew irritated. The idea that modernism could or should be codified filled him with distinct unease. He remained silent, speaking out only on a few occasions. During the second session, on construction methods, he lauded the possibilities of standardised housing, citing the widespread use of consistent wood framing for houses in America. He remained wary, however, of any attempt to link ideas of standardisation with aesthetic considerations. During a discussion on the second day about city planning, he attacked André Lurçat, who had insisted on the importance of aesthetic issues in urban planning. ‘If it was really necessary to discuss [aesthetic questions],’ Frank said, ‘they should have been placed at the beginning of the programme.’ By the

van Doesburg hem aan voor zijn ‘opdringerige’, ‘middenklasse’ en ‘vrouwelijke interieurs’. Paul Meller, de assistent van J.J.P. Oud, deed de ruimten af als ‘Frank’s bordeel’.³ Frank reageerde in een artikel met de puntige en ironische titel ‘Der Gschnas fürs G’müt und der Gschnas als Problem’ (Snuisterijen voor de ziel en snuisterijen als probleem), waarin hij de noodzaak van comfort en sentiment in moderne interieurs verdedigde.⁴ Ondanks deze polemiek, werd Frank door de meesten nog steeds beschouwd als de enige Oostenrijkse architect die waarlijk en volledig ‘modern’ was. In de eerste maanden van 1928, kreeg hij dan ook een uitnodiging om de eerste bijeenkomst van de CIAM bij te wonen.

Het initiatief kwam van de Zwitserse Héléne de Mandrot, patrones van de kunsten en eigenares van het kasteel van La Sarraz. Ze had eerder kunstenaars en schrijvers uitgenodigd op haar kasteel en in het kielzog van de prijsvraag voor het gebouw van de Verenigde Naties, wilde zij gastvrouw zijn voor een conferentie over moderne architectuur. Door Pierre Chareau ontmoette ze Le Corbusier, en ze benaderde deze laatste met haar idee. Le Corbusier verwierp het: een open discussie zou tot weinig of niets leiden. Hij bedacht zich echter en bereidde vervolgens zorgvuldig een programma voor ‘waardoor de discussie een bepaalde richting zou krijgen’.⁵

Wellicht waren vele afgevaardigden naar La Sarraz gekomen met de verwachting om een hartelijk en algemeen gesprek te voeren over de principes van de nieuwe architectuur, maar ze werden geconfronteerd met een programma waarin tijden en onderwerpen voor discussie werden gespecificeerd, en dat een bijna ideologische basis dicteerde voor een gezamenlijke eindverklaring. Frank werd ontroerd door wat hij zag en hoorde, maar hij raakte ook geïrriteerd. Het idee dat het modernisme zou kunnen (of moeten) worden gecodificeerd, vervulde hem met onbehagen. Hij bleef stil, sprak slechts bij enkele gelegenheden. Tijdens de tweede sessie, over bouwmethoden, prees hij de mogelijkheden van gestandaardiseerde woningbouw, daarbij verwijzend naar het wijdverbreide gebruik van houtskeletbouw voor huizen in Amerika. Hij bleef echter op zijn hoede over elke poging om ideeën over standaardisering te koppelen aan esthetische overwegingen. Tijdens een discussie over stedenbouw de tweede dag, opende hij de aanval op André Lurçat, die het

time the conference reached its conclusion, Frank was greatly alarmed. He signed the joint declaration – a watered-down version of what Le Corbusier had put together – only after ample persuasion from Sigfried Giedion, one of the organisers.⁶

Frank was hardly the only one to raise objections. Hugo Häring expressed his protests so vociferously that his name was omitted from the list of attendants of the next meeting. (When Häring asked Giedion whether the omission had been in error, Giedion replied that ‘his presence would not be required’. Häring reportedly departed from La Sarraz ‘in a fury’.)⁷ Most of the other German-speaking delegates left feeling similarly dissatisfied.

It was Frank, though, who would carry the battle forward forcefully and persistently. He became determined to fight what he saw as an attempt to ‘systematise’ modernism and reign in its makers. He accepted an appointment to the Comité international pour la Réalisation des Problèmes d’Architecture Contemporaine (CIRPAC), the organisational subcommittee of CIAM, which met in Basel in February 1929, but he soon began to have second thoughts about his participation. In a letter to Giedion written after his return from Basel, he stated that the whole enterprise had been a failure: ‘I am of the opinion, one shared by a number of other [members], that our attention was too divided and that we are still too far removed from our actual task, namely [to examine] architectural issues.’⁸

Frank’s objections to the CIAM ideal of a unified approach rested in part in his belief

belang van esthetische kwesties in stedelijke planning aan de orde wilde stellen. ‘Als het echt nodig was geweest om deze [esthetische vragen] te bespreken,’ zei Frank, ‘dan hadden ze aan het begin van het programma moeten worden geplaatst.’ Tegen het einde van de conferentie was Frank hogelijk gealarmeerd. Hij ondertekende de gezamenlijke verklaring – een verwaterde versie van wat Le Corbusier had voorbereid – enkel na grote overtuigingskracht van Sigfried Giedion, een van de andere organisatoren.⁶

Frank was zeker niet de enige die bezwaren had. Hugo Häring uitte zijn protesten zo luidkeels dat zijn naam werd weggelaten uit de lijst van afgevaardigden voor de volgende vergadering. (Toen Häring vroeg of deze ommissie een fout was, antwoordde Giedion dat ‘zijn aanwezigheid niet vereist zou zijn’. Häring vertrok naar verluidt ‘laaiend’ vanuit La Sarraz.)⁷ De meeste andere Duitstalige gedelegeerden keerden huiswaarts met eenzelfde ontevreden gevoel.

Het was Frank die de strijd krachtig en persistent zou voortzetten. Hij was vastbesloten om te vechten tegen wat hij zag als een poging om het modernisme te ‘systematiseren’ en zijn makers aan banden te leggen. Hij aanvaardde een aanstelling bij het *Comité internationale pour la Réalisation des Problèmes d’Architecture Contemporaine* (CIRPAC), de organisatorische subcommissie van de CIAM die in februari 1929 bijeenkwam in Basel, maar begon al snel te twijfelen over zijn deelname. In een brief aan Giedion, geschreven na zijn terugkeer uit Basel, verklaarde hij dat de hele onderneming een mislukking was geweest: ‘Ik ben van mening,

3 Theo van Doesburg, ‘Die Wohnung’, *Het Bouwbedrijf*, no. 4 (November 1927), 556–559; and letter from Paul Meller to J.J.P. Oud (n.d., probably end of July or early August 1927), reprinted in Karin Kirsch (ed.), *Briefe zur Weißenhofsiedlung* (Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1997), 201–202. See also Long, *Josef Frank*, op. cit. (note 1), 104–110.

5 See the excellent account of the preparations for the meeting in Peter Blundell Jones, *Hugo Häring: The Organic versus the Geometric* (Stuttgart: Menges, 1999), 106–107.

6 Long, *Josef Frank*, op. cit. (note 1), 111–112.

7 Jones, *Hugo Häring*, op. cit. (note 5), 108.

8 Letter from Frank to Giedion, 25 May 1929, CIAM-Archiv, Institut für Geschichte und Theorie der Architektur, Eidgenössische Technische Hochschule, Zurich; and Long, *Josef Frank*, op. cit. (note 1), 112–113.

3 Theo van Doesburg, ‘Die Wohnung’, *Het Bouwbedrijf*, nr. 4 (november 1927), 556–559; brief van Paul Meller aan J.J.P. Oud (z.d., vermoedelijk eind juli of begin augustus 1927), opnieuw opgenomen in: Karin Kirsch (red.), *Briefe zur Weißenhofsiedlung* (Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1997), 201–202. Zie ook: Long, *Josef Frank*, op. cit. (noot 1), 104–110.

4 Josef Frank, ‘Der Gschnas fürs G’müt und der Gschnas als Problem’, in: Deutscher Werkbund, *Bau und Wohnung*, tentoonstellingscatalogus (Stuttgart: Deutscher Werkbund, 1927), 48–57.

5 Zie het voortreffelijke relaas van de voorbereidingen van deze vergadering in: Peter Blundell Jones, *Hugo Häring: The Organic versus the Geometric* (Stuttgart: Menges, 1999), 106–107.

6 Long, *Josef Frank*, op. cit. (noot 1), 111–112.

7 Jones, *Hugo Häring*, op. cit. (noot 5), 108.

4 Josef Frank, ‘Der Gschnas fürs G’müt und der Gschnas als Problem’, in: Deutscher Werkbund, *Bau und Wohnung*, exhibition catalogue (Stuttgart: Deutscher Werkbund, 1927), 48–57.

that modernism was neither a style nor a specific aesthetic direction, but merely a response to the problem of building and living in modern times. The latter was most important: architects, Frank thought, build to enable us to live freely and unfettered, to provide a field for the unfolding of the many aspects of our daily rituals and habits. ‘Our modern house,’ he wrote in 1930, ‘is the continuation of the whole search for freedom.’⁹

Other modernists, it should be noted, were also voicing their belief about a ‘new freedom’, but they thought it would arise through standardisation and universality in design – a notion that Frank explicitly rejected. Indeed, even before he attended the first CIAM meeting, Frank had been voicing his doubts about the way modernism was being presented by many of its principal adherents. In another article from 1927, he assailed the idea that modernism might be wrapped up with fashion or a specific image:

Architects have been attempting for forty years to do something that does not really concern them, namely to produce new fashions, to bring out new chair forms yearly that, as a rule, do not even last as long as a car body.¹⁰

Frank condemned the notion that modernism was about forging standard types or a common form-language: ‘One should not attempt to standardise because that is the role of industry and not of architects. Standards arise by themselves, when they have proven their usefulness. The architect is not a specifications writer but an artist.’¹¹ He attacked the belief that pure functionality should be the driving force of the new building, particularly when it involved the domestic sphere. A home was a refuge from the workaday world, a place to escape the privations of modern labour and the pressures to earn a living: ‘A human being is neither a machine nor an investment that has to pay off; rather, he works only as long as he has to, so that he can be a person the rest of the time.’¹²

Many of Frank’s contemporaries might have agreed with him about the need for domestic restfulness. But so many other of Frank’s beliefs were so aberrant, so at odds with what was becoming the orthodoxy of

en dit is ook de opinie van een aantal andere [leden], dat onze aandacht te verdeeld was en dat we nog te ver verwijderd zijn van onze eigenlijke taak, namelijk architectonische kwesties [bestuderen].⁸

Frank’s bezwaren tegen het CIAM-ideaal van een uniforme aanpak waren ingegeven door zijn overtuiging dat het modernisme een stijl noch een bepaalde esthetische richting was, maar slechts een antwoord op de problemen van het bouwen en het wonen in de moderne tijd. Dat laatste was het belangrijkste: Frank geloofde dat architecten bouwen om ons in staat te stellen vrij en ongebonden te leven, ons te voorzien van een veld voor de ontplooiing van de vele aspecten van dagelijkse rituelen en gewoonten. ‘Onze moderne woning,’ schreef hij in 1930, ‘is de voortzetting van de hele zoektocht naar vrijheid.’⁹

Ook andere modernisten, het moet worden opgemerkt, uitten hun geloof in een ‘nieuwe vrijheid’, maar ze dachten die te bereiken door middel van standaardisatie en een universele ontwerpcultuur – begrippen die Frank expliciet afwees. Sterker nog, zelfs voordat hij de eerste vergadering van de CIAM bijwoonde, had Frank al zijn twijfels geuit over de wijze waarop het modernisme werd voorgesteld door vele van de belangrijkste aanhangers. In een ander artikel uit 1927, bekritiseerde hij de gedachte dat het modernisme zou kunnen worden herleid tot een mode of een specifiek beeld:

Veertig jaar lang hebben architecten geprobeerd om iets te doen wat hen niet echt ligt, namelijk het produceren van nieuwe modes, het jaarlijks uitbrengen van nieuwe stoelvormen die, in de regel, niet eens zo lang bestaan als de carrosserie van een auto.¹⁰

Frank veroordeelde de gedachte dat het modernisme ging over het definiëren van standaardtypen of een gemeenschappelijke vormtaal: ‘Men moet niet proberen te standaardiseren, want dat is de rol van de industrie en niet van architecten. Standaarden ontstaan vanzelf, wanneer ze hun nut hebben bewezen. De architect is geen specificatieschrijver, maar een kunstenaar.’¹¹ Hij bekritiseerde de overtuiging dat pure functionaliteit de stuwende kracht van het nieuwe bouwen zou moeten zijn, zeker wanneer het ging om de huiselijke sfeer. Een huis was een toevluchtsoord in de alledaagse wereld, een plek om te ontsnappen aan de ontberingen van de moderne arbeidsmarkt

the day, that he was becoming intellectually isolated even before La Sarraz. A primary fount for the mounting divide between him and most of his contemporaries was his belief that the advent of modernism did not rule out past forms. He put this forcefully in his essay ‘Was ist modern?’:

The most essential feature of our times in not technical ability, for every age has possessed technical ability. But our time has, in addition, historical knowledge; that is what distinguishes us from earlier times. This knowledge is seen by many as unnecessary or even as harmful; but it is an integral element of our efforts to exploit completely everything we have, every bit of knowledge without qualification, to utilise all and leave nothing untouched. Thus, every struggle against historical knowledge is also unnecessary and hopeless.¹³

Frank was convinced to his last days that modernism was part of a tradition, and that its lineage extended back to the beginnings of the Renaissance. It made little or no sense to turn one’s back on Western culture for what he deemed a passing fancy. Drawing from Loos, he understood that culture was part of an evolutionary process, and that forms and ideas would merely fall away when they lost their relevance. The architect had no need to contrive new forms; they would simply come about as part of the development of responses to new features of life.

What disturbed Frank most was a sense that architecture and design in the 1920s were being driven by a pathos – a new romanticism of form and machine – that stood decidedly at odds with his conviction that modernism was a route to liberation. He once defined architecture as the ‘struggle

en aan de druk om de kost te verdienen: ‘Een mens is noch een machine noch een investering die moet renderen. Veeleer werkt hij zolang hij moet, zodat hij de rest van de tijd een persoon kan zijn.’¹²

Veel van Frank’s tijdgenoten waren het met hem eens over de behoefte aan huiselijke rust. Maar veel andere meningen van Frank waren zo afwijkend, en stonden bijgevolg op zo’n gespannen voet met de orthodoxie van de dag, dat hij reeds lang voor La Sarraz intellectueel geïsoleerd was geraakt. Een belangrijke aanleiding voor de kloof tussen Frank en de meeste van zijn tijdgenoten was zijn overtuiging dat de komst van het modernisme geen devaluatie van vormen uit het verleden betekende. Hij zette deze visie kracht bij in zijn essay ‘Was ist modern?’:

Het meest essentiële kenmerk van onze tijd zijn niet technische vaardigheden, want elk tijdperk heeft zijn technische vaardigheid. Maar onze tijd heeft bovendien historische kennis; dit is wat ons onderscheidt van vroeger tijden. Deze kennis wordt door velen gezien als onnodig of zelfs schadelijk; maar het is een integraal onderdeel van onze inspanningen om alles wat we hebben uit te buiten, elk stukje kennis zonder voorbehoud, om alles te gebruiken en niets onaangeroerd te laten. Elk gevecht tegen historische kennis is dus onnodig en hopeloos.¹³

Frank was er tot zijn laatste dagen van overtuigd dat het modernisme onderdeel was van een traditie en dat de afstamming ervan terugging tot het begin van de Renaissance. Hij geloofde dat het weinig of geen zin had om de westerse cultuur de rug toe te keren voor wat hij beschouwde als een voorbijgaande gril. Steunend op Loos begreep hij dat cultuur een deel was van een evolutionair proces, en dat vormen en ideeën alleen maar verdwijnen als ze hun relevantie verliezen. De architect moest

9 Josef Frank, ‘Was ist modern?’, *Die Form*, no. 15 (1930), included in: Tano Bojankin, Christopher Long and Iris Meder (eds.), *Josef Frank: Schriften/Writings* (Vienna: Metroverlag, 2012), I, 413.

10 Josef Frank, ‘Drei Behauptungen und ihre Folgen’, included in: Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (note 9), 309.

11 Ibid., 311.

12 Ibid.

13 Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (note 9), 405.

8 Brief van Frank aan Giedion, 25 mei 1929. CIAM-Archiv, Institut für Geschichte und Theorie der Architektur, Eidgenössische Technische Hochschule, Zürich; Long, *Josef Frank*, op. cit. (noot 1), 112-113.

9 Josef Frank, ‘Was ist modern?’, *Die Form*, nr. 15 (1930); opgenomen in: Tano Bojankin, Christopher Long en Iris Meder (red.), *Josef Frank: Schriften/Writings* (Wenen: Metroverlag, 2012), I, 413.

10 Josef Frank, ‘Drei Behauptungen und ihre Folgen’, opgenomen in: Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (noot 9), 309.

11 Ibid., 311.

12 Ibid.

13 Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (noot 9), 405.

for the expansion of space and time, which have been constricted'.¹⁴ The overheated sentiment and all-encompassing arguments he witnessed in La Sarraz were for him another sign that the most of the adherents of the new architecture were on the wrong path, and that nothing good would come of efforts to forge a 'canon'.

Frank gave the fullest expression to these ideas in his book *Architektur als Symbol: Elemente deutschen neuen Bauens*, which appeared at the end of 1930.¹⁵ The work, filled with witty bon mots and abrasive reproach, was mostly ignored at the time. Features of his critique would reappear in the 1940s, 1950s and 1960s, in the later offensive against many of modernism's core principles. Frank was hardly alone in pointing out the problems of the new architecture, though the fact he did so early, energetically and (mostly) cogently sets him apart. That his critique extends back to the first CIAM meeting (and before), and that it was in some measure shared by others, says something else about modernist history: the attempt to turn it into a single 'movement' was doomed almost from the start. Frank's keen assessment of its many quandaries only underscored this truth.

14 Josef Frank, 'Vom neuen Stil' (On the New Style), included in: Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (note 9), 319.

15 Josef Frank, *Architektur als Symbol: Elemente deutschen neuen Bauens* (Vienna: Schroll, 1931), included in: Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (note 9), II, 9-191.

geen nieuwe vormen verzinnen; zij zouden eenvoudigweg ontstaan als onderdeel van de ontwikkeling van antwoorden op de nieuwe kenmerken van het leven.

Wat Frank het meest stoorde, was de vaststelling dat architectuur en design in de jaren 1920 werden gedreven door een pathos – een nieuwe romantiek van vorm en machine – die op gespannen voet stond met zijn overtuiging dat het modernisme een route naar bevrijding was. Hij definieerde de architectuur als de 'strijd voor de uitbreiding van ruimte en tijd, die zijn ingesnoerd'.¹⁴ Het oververhitte sentiment en de allesomvattende argumenten waarvan hij getuige was in La Sarraz, waren voor hem een teken dat het grootste deel van de aanhangers van de nieuwe architectuur op de verkeerde weg was en dat niets goeds zou komen van de inspanningen om een 'canon' te smeden.

Frank drukt deze ideeën het meest volledig uit in zijn boek *Architektur als Symbol: Elemente deutschen neuen Bauens*, dat verscheen aan het einde van 1930.¹⁵ Het werk, vol met geestige *bon mots* en scherpe verwijten, werd destijds grotendeels genegeerd. Aspecten van zijn kritiek zouden echter opnieuw opduiken in de jaren 1940, 1950 en 1960, als deel van het latere offensief tegen de vele kernbeginselen van het modernisme. Frank was verre van alleen in het benoemen van de problemen van de nieuwe architectuur, maar het feit dat hij het zo vroeg, energiek en (meestal) overtuigend deed, onderscheidt hem van anderen. Dat zijn kritiek teruggaat tot de eerste CIAM-bijeenkomst (en eerder), en dat deze tot op zekere hoogte werd gedeeld door anderen, zegt iets over de geschiedenis van het modernisme: de poging om er één, allesomvattende 'beweging' van te maken, was haast vanaf het begin ten dode opgeschreven. Frank's scherpe analyse van de vele dilemma's van het modernisme benadrukken deze waarheid ten volle.

Vertaling: Tom Avermaete

14 Josef Frank, 'Vom neuen Stil' (On the New Style), opgenomen in: Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (noot 9), 319.

15 Josef Frank, *Architektur als Symbol: Elemente deutschen neuen Bauens* (Wenen: Schroll, 1931), opgenomen in: Bojankin et al., *Josef Frank*, op. cit. (noot 9), II, 9-191.